



TIBBIYOTGA OID TERMINLARNING TARJIMASI VA LUG'ATLARDA BERILISHI

Jabborova Subhida Abdullayevna

Termiz University of Economics and Service
jabborovasubhida@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10259167>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-November 2023 yil
Ma'qullandi: 28- November 2023 yil
Nashr qilindi: 30-November 2023 yil

KEY WORDS

termin, terminus, atama, istiloh, musculus, morfyum, Rentgen, endoskopik, mikraskopik, MRT, MSKT, shiprits stilizator, circumcision.

ABSTRACT

Ushbu maqolada tillarning hilma hilligi va shunga qaramasdan turli tillarga sohaga oid so'zlarning tarjima qilinish uslublaridagi o'xshashliklar haqida ma'lumot beradi.

Barchamizga ma'lumki, til insonni boshqa hayvonot va nabotot olamidan ajratib turadigan eng muhim jihatlardan biri bo'lib, u inson ijtimoiy hayotidagi eng muhim omillardan biridir. Tilsiz ilm-fanning hech bir sohasida bironta muvaffaqiyatga erishib bo'lmas edi. Shu o'rinda bashariyat tarixiga nazar soladigan bo'lsak, 7 mlrd. dan oshiq xalq va 7 mingga yaqin tillar mavjud bo'lib ular ba'zi jihatlardan bir biridan tubdan farq qilsa qaysidir jihatlardan bir biriga aloqadordir. Ko'p tillarga ega bo'lishning asosiy sabablaridan biri bu masofa va vaqtdir. Va ularning soni va hilma hilligining sababi insoniyatning o'zi kabi qadimgidir. Insoniyatning o'zi singari tillar doimiy ravishda va turli yo'llar bilan o'zgarib turadi. Zamon va makonga hos bo'lgan o'zgarishlar natijasida jumladan hayotimizga ilm-fan, madaniyat, ishlab chiqarish kabi sohalarning rivojlanishi natijasida yuzaga keladigan yangi so'zlar va iboralar paydo bo'ladi yoki boshqa ayni davrda muloqatda foydalanilmaydiganlari esa muomaladan chiqarilib borilaveradi.

Hammaga ma'lumki hatto bir mamlakat ichida ham odamlar bir-birini tushunmasdan, turli lahjalarda gaplashishi mumkin.

Vaqt o'tishi bilan so'zlar o'z ma'nosini o'zgartiradi yoki yangi ma'nolarni rivojlantiradi, nutq tovushlari va intonatsiya doimiy ravishda o'zgaradi. Biroq, ehtimol, til o'zgarishidagi eng asosiy o'zgarishlar asta-sekin an'anaviylashtirishdir: muloqot shakllari dastlab moslashuvchan bo'lib, vaqt o'tishi bilan ular tobora barqaror, odatiy holga keladi va ko'p hollarda majburiy bo'lib qoladi. Bu o'z-o'zidan sodir bo'ladigan tartibdir: dastlabki chalkashlikdan vaqt o'tishi bilan tobora o'ziga xos naqshlar paydo bo'ladi. Bu yerda umumiy qonuniyat shundan iboratki, bir tilda muloqot qiladigan kishilar guruhlari masofaga qarab ajratilsa, ularning shevalari ham turli yo'nalishlarda rivojlanishi mumkin.

Va vaqt o'tishi bilan ular ikki xil, ammo o'zaro bog'liq tillarda gaplashadilar. Til

taraqqiyotining har 1 bosqichida lug'at tarkibida eski qatlam, yangi qatlam, zamonaviy qatlam so'zlari mavjud bo'ladi. Turli yillarda va turli millatlar o'z tillariga muntazam turli hil o'zgarishlar kiritilib kelmoqda va bu hamma tillar bir biri bilan uzviy bog'liq ekanining yaqqol isbotidir. Shu o'rinda har bir tillarning katta oilasi va ulardagi o'hshashliklar va nomutanosibliklarga qaramasdan har bir xalqning o'z tilida yaratilgan hamda boshqa tillarga aslidan unchalik farq qilamagan holda ya'ni ma'no va mazmun jihatdan qolishmaydigan tarjimalari va nushalari borligini takidlab o'tish kerak. Va ushbu asarlarni tarjima qilish asnosida albatta u qaysi soha yoki mavzuga doirligiga qarab shu yo'nalishdagi turli termin ya'ni atamalarga duch kelinishi aniq. Biz bilamizki termin lotincha terminus-chegara, had degan ma'nolarni berib, bilim yoki faoliyatning maxsus sohasiga doir tushunchani ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasi bo'lgan so'zlarga aytiladi.

Hozirgi kunda «Termin» so'zi bilan bir qatorda «atama», «istiloh» so'zlari ham ayni ma'noda qo'llanmoqda. Lekin ular «Termin» so'zining hos ma'nosini to'liq ifoda eta olmaydi. «Atama» so'zi keng ma'noda bo'lib, geografik obyektlar, atokli nomlarga nisbatan qo'llanadi. «Istiloh» so'zini esa Termin ma'nosida tarixiy mavzulardagi matnlar masalan adabiyot tarixi, sharq falsafasi va boshqalarda bemalol qo'llash mumkin.

Terminlar va umumiste'moldagi so'zlar bir-birini to'ldiradigan leksik birliklardir. Sistem xarakterga egalik, o'z terminologik maydonida bir ma'nolilikka moyillik, his tuyg'uni ifodalamaslik, uslubiy betaraflik kabilar termin so'zlarga xos xususiyatlardir. Biologiya, matematika va tilshunoslikda qo'llanadigan «funksiya» so'zini ko'p ma'noli termin sifatida emas, balki terminologik omonimlar, sohalararo sodir bo'lib turadigan reterminologik jarayon (bir soha terminining ikkinchi soha termini sifatida qo'llanishi) hosilasi tarzida qaraladi. Shuningdek umumxalq leksikasiga doir qonuniyatlar ham termin hosil bo'lishida kuzatiladi. Masalan kundalik turmushda keng iste'molda bo'lgan so'zlar bir vahtning o'zida turli sohalarga doir terminlar hamdir. Misol tariqasida olib qaraydigan bo'lsak, o'zbek tilidagi mushak so'zi lotin tilida "musculus" bo'lib tibbiyotda deyarli barcha tillarda "muskul" deb ishlatiladi. Bu so'z oddiy hayot faoliyatimizda shunchaki tanadagi mushuklar ayniqsa qo'l oyoqdagi mushaklarga nisbatan qo'llanilsa tibbiyotda esa muskullarning turlari juda ko'p bo'lib ular bir biridan tuzilishi va vazifasiga ko'ra tubdan farq qiladi. Ya'ni ushbu termin tibbiyotda bir necha turlarga bo'linadi: sklet mushaklar, yurak mushaklar va silliq mushaklarga ajratilgan. Yoki quloq, burun, tomoq kabi so'zlar kundalik hayotimizda oddiy tana a'zosining bir qismi sifatida qaralib qo'llanilsa tibbiyotda esa inson anatomiyasiga doir so'z sifatida qo'llaniladi.

Demak biz hayot faoliyati davomida ishlatadigan ko'pchilik so'zlar aslida termin bo'la oladi desak mubolag'a bo'lmaydi. Misol uchun: gilam, sholcha, palos - gilamdo'zlik; kitob, ruchka, daftar - pedagogik soha va hakazo so'zlar umumxalq tilida faol qo'llaniladigan terminlardir.

Shuni alohida takidlash joizki boshqa soha va kasblarga solishtiradigan bo'lsak meditsina sohasi juda ham konservativ soha bo'lib unda o'zgarishlar juda kamdan kam uchraydi. Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek tildagi o'zgarishlar asosan zamon rivojlanishi natijasida bazi so'zlaning eskirib qo'llanilmasligi yoki ayni paytda ularning o'rniga yangi so'zlarning kirib kelishini asos qilib qilib oladigan bo'sak tibbiyotda bu hodisaga juda kam hollarda guvoh bo'lamiz.

Ammo shunday bo'lishiga qaramasdan ushbu soha ham barcha sohalar qatori kundan

kunga rivojlanishi natijasida ko'plab yutuqlarni qo'lga kiritib kelmoqda ya'ni tibbiyotdagi kashf qilinaotgan turli hil yangiliklar o'zi bilan birgalikda sohaga yangi so'zlarni va terminlarni olib kirmoqda.

Medisinadagi sodir bo'lishi mumkin bo'lgan asosiy o'zgarishlarni quyidagi 3ta yo'nalishda ko'rishimiz mumkin.

Birinchiidan, davo muolajalarida qo'llaniladigan preparatlar: ularni asosiy tarkibi o'zgarmasdan qoladi lekin turli farmaseptik firmalar tomonidan ularning o'rindoshlari turli bir biriga yaqin bo'lgan nomlar bilan ishlab chiqarilishi mumkin va shuni natijasida davolash jarayoniga yangi nomlar kirib keladi. Qachonki yangi 1 turdagi yoki tarkibdagi preparat yaratilsagina yangi nom emas balki termin paydo bo'lishi mumkin. Masalan "**morfyum**" kimyoviy moddasi tahminan 300 yil oldin kashf qilingan bo'lib shu paytdan beri turli nomdagi dori va ineksiyalarda qo'llaniladi ammo vazifasi 1 hil.

Ikkinchiidan, tashhishlash uchun qo'llaniladigan opparaturalarda: tashhishlash yanada oson va aniq bo'lishi maqsadida qo'shimcha aparatlarining nomi va vazifasi deyarli o'zgarmay qoladi ammo ulardagi funksiyalarning takomillashishi natijasida yangi qurulma yoki qo'shimcha detallar kiritilishi natijasida ushbu jarayonga ham yangi nomlar kirib keladi. Masalan nurli tekshirish usullaridan ilgari faqat **Rentgen** aparati bo'lgan bo'lsa bugungi kunda uni yanada takomillashtirib 3D rentgan-3 o'lchamli rentgenlarga o'zgartirilga. Bundan tashqari hozirda uning boshqa takomillashgan turlari **MSKT-multi sqayner kompyuter tomografiya** va **MRT-magnit rezanans tomografiya** kabilari nurli tekshiruv turi hisoblanadi.

Uchinchiidan, terapiya va jarrohlik sohalarida: davolashdagi yana bir muhim yo'nalish hisoblanmish jarrohlik amaliyotlarida ham eski an'anaviy usullardan yangi **endoskopik** va **mikraskopik** jarrohlik-kam jarohatli usullarga o'tilgan. Ya'ni bunda operatsiya jarayonida butunlay boshqa opparatura va uslublardan foydalaniladi.

Shu bilan birga bu sohada ham yuqorida ko'rsatilgan sabablarga ko'ra bugungi kunga kelib umuman ishlatilmay qo'yilgan va eskirgan so'zga aylangan terminlar ham mavjud.

Bunga misol tariqasida "**shprints stilizator**"lar yani shprintsni stirilizatsiya qilish uchun qo'llaniladigan tokda yoki boshqa uslubda qaynatish uchun mo'ljallanda anjomni aytishimiz mumkin. Hozirda nafaqat shprints stilizator va bunday shisha shprintslar umuman qo'llaniymaydi ularning o'rniga 1 martalik kauchok shprintslardan foydalaniladi. Bundan tashqari har qanday yangi paydo bo'lgan soha yoki yo'nalishdagi so'zlarning ham deyarli yarmi tabiiyki tilga yangi kiritilgan so'zlar bo'lishi mumkin lekin bularning ham asl negizi yani o'zagi shu soha bilan bog'liq bo'lgan yoki shunga juda yaqin bo'lgan sohadan kelib chiqqan bo'ladi.

Biz bilamizki so'zlarning morfolagik tahlil qilinganda so'zlar turli usullarda turlanadi, tuslanadi va so'z qurilishida muhim ahamiyatga ega so'z yasovchi va shakl yasovchi qo'shimchalar ishtirok etadi. Ma'lum bir sohaga tegishli bo'lgan termin so'z boshqa tillarda ham bir hil ishlatilinishi yoki butunlay boshqacha so'z bilan ifodalanishi mumkin. Bundan tashqari so'zning o'zagi saqlanib qolib faqat shu tilga hoz qo'shimchalar qo'shilgan bo'lishi mumkin. Bu holat ko'pincha jinsni anglatuvchi qo'shimchalarda namayon bo'ladi. Shuni ham takidlash joizki ba'zi kasblar faqat makonga yoki zamonga hos hisoblanib ushbu sababdan ularni boshqa tillarda uchratmasligimiz mumkin.

Masalan zamonga hos so'zlardan: Xon yoki xoqon, mirob, feadal va shu kabi boshqaruv

bilan bog'liq bo'lgan so'zlar o'sha davrdagi boshqaruv tizimiga oid so'zlar bo'lib bugungi kunda butun dunyo boshqaruv tizimi tubdan o'zgarib bu so'zlar hozirda ishlatilmaydi. Buni biz tepada eskirgan so'zlar misolida ham ko'rib o'tdik. Endi makonga hos bo'lga soha so'zlariga kelsak bunda quyidagi so'zlar misol bo'la oladi: zardo'zlik, halfa, baxshi, cho'girmachilik kabi so'zlar. Makonga hos so'zlar faqat ayni shu hududda ishlatilib boshqa xalqlarda bu buyum yoki kasm bo'lmasligi bilan ifodalaniladi. Bunday misollarni tibbiyotda ham ko'plab uchratishimiz mumkin.

Masalan: circumcision- xatna qilish-bu so'z asosan faqat musulmonlar yashovchi hududlarda uchrab boshqa din vakillari ko'p istiqomat qiluvchi hududlarda ishlatilmasligi yoki boshqa ma'noda qo'llanilishi mumkin. Yuqorida keltirilgan fikrlarning misollaridan kelib chiqib hulosa o'rnida shuni aytish joizki hatto o'zgarmas termin so'zlar ham yangilanishi va yangi maqsadlarda qo'llanilishi mumkin ekan. Demak zamon o'zgarishi barcha narsa qatorida tilga ham o'z ta'sirini ko'rsatib uni ham o'zgarishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A.Ahmedov: "Odam anatomiyasi".2018y.
2. Soha lingvistikasi: Tilshunoslik va tibbiyot integratsiyasining muammolari, yechimlari hamda istiqbollari.2021y Buxoro(xalqaro ilmiy amaliy konfernsiya)
3. M.N. Israilova. "Lotin tli va tibiy farmasevtik terminalogiya asoslari". Toshkent 2016y.
4. Xusainova Sh. "How did the world's languages develop or why don't we all speak the same language" mavzusidagi maqola.2022y.
5. Xusainova Sh. "Qutadg'u biligning inglizcha tarjimasida terminlar ifodasi usullari" mavzusidagi dissertatsiyasi.2021y.
6. M.Mustafayeva, N.Mustafayeva "Language development. Internal laws of language development
7. Turaeva U. COMPARATIVE STUDY OF UZBEK AND ENGLISH LEGAL TERMS LEGAL LINGUISTICS: HISTORICAL FOUNDATIONS, BASIC CONCEPTS AND ASPECTS //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2021. – T. 1. – №. 1.6 Philological sciences.
8. UMIDA T. Characteristics, Methods and Challenges of Translating Law Terminology //JournalNX. – T. 6. – №. 11. – C. 312-316.
9. To'rayeva, Umida. "TERMINLAR TARJIMASINING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI." Scientific journal of the Fergana State University 4 (2023): 64-64.